

Шибаета Наталя Володимирівна¹,
доктор економічних наук, доцент, доцент
кафедри глобальної економіки

Бабан Тетяна Олександрівна¹,
кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри глобальної економіки
Державний біотехнологічний університет

Shibaeva Natalia¹, Doctor of Economic Sciences, Associate
Professor of the Department of Global Economy,
<https://orcid.org/0000-0003-0727-7718>

Baban Tetiana¹,
Phd in Economics, Associate Professor of the Department of
Global Economy, <https://orcid.org/0000-0001-8252-901X>
State Biotechnological University

ДИНАМІКА ІНДЕКСУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: ТРЕНДИ І ВИКЛИКИ DYNAMICS OF THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX: TRENDS AND CHALLENGES

Шибаета Н. В., Бабан Т. О. Динаміка індексу
людського розвитку: тренди і виклики. *Український
журнал прикладної економіки та техніки.*
2024. Том 9. № 4. С. 177 – 180.

Shibaeva N., Baban T. Dynamics of the human
development index: trends and challenges. *Ukrainian
journal of applied economics and technology.*
2024. Volume 9. № 4, pp. 177 – 180.

Індекс людського розвитку як сумарний показник для оцінки досягнень в основних сферах людського розвитку мав позитивну динаміку з 1990 року. Виклики останніх років з коротко- і довгостроковими наслідками змінили тренд ІЛР. У статті на підґрунті досліджень сучасних науковців, експертів, проаналізовано причини поточної траєкторії людського розвитку та визначено її потенційні тренди. Гіпотеза про існування феномену гістерезису як нової особливості, що визначає динаміку індексу людського розвитку, стала вихідним пунктом для аналізу прямих і опосередкованих наслідків складових, що утворюють гістерезис. Пандемія COVID-19 призвела до втрати людських життів, скорочення очікуваної тривалості життя, перервала доступ до освіти, викликала економічний спад у світовій економіці. Ескалація військових конфліктів призвела до загибелі людей і збільшення кількості вимушено переміщених осіб. Кліматичні зміни посилюють ризики відсутності продовольчої безпеки та спалахів епідемії, зростання кількості жертв природних катаклізмів. Сформований тренд ІЛР можуть змінити новий світогляд, вдосконалити політику та інститути.

Ключові слова: індекс людського розвитку, феномен гістерезису, економічний розвиток, світова економіка, цілі сталого розвитку.

The Human Development Index (HDI) has had positive dynamics since 1990 as an overall indicator for evaluating achievements in three basic dimensions of human development: long and healthy life, knowledge, and a decent standard of living. The challenges of recent years with short- and long-term consequences have changed the HDI trend. The article, based on the research of modern scientists and experts, analyzes the reasons for the current trajectory of the human development index and identifies its potential trends. The hypothesis of hysteresis as a new feature that determines the dynamics of the Human Development Index became the starting point for analyzing the direct and indirect consequences of the components forming hysteresis. The COVID-19 pandemic creates the phenomenon of hysteresis about human development, the intensification of military conflicts, and climate change. The COVID-19 pandemic has led to the loss of human lives, reduced life expectancy, interrupted access to education, and caused economic recession in the global economy. The COVID-19 pandemic caused an economic recession, because of which the global GDP decreased, incomes decreased, and the trend toward a decrease in poverty level stopped against the background of a growing debt burden. In addition to the direct effects of the COVID-19 pandemic, there has been an indirect impact on people's health: deteriorating mental health due to isolation and domestic violence. The escalation of military conflicts led to the death of people and, an increase in the number of forcibly displaced persons, the destruction of housing, educational institutions, and infrastructure facilities. Climate change has increased the risks of food insecurity and outbreaks of epidemics, and the number of victims of natural disasters has increased. The article states that UNDP experts see the causes of hysteresis in mismanagement: an inadequate response to the COVID-19 pandemic, allowing military conflicts, the consequences of which go beyond the borders of war-torn countries, insufficient efforts to mitigate the consequences of climate change. The established HDI trend can be changed by a new outlook, improved policies, and institutions that will contribute to the production of global public goods.

Keywords: human Development Index, hysteresis phenomenon, economic development, world economy, sustainable development goals.

Вступ

Для визначення рівня життя в різних країнах, а також для міжнародних порівнянь використовується індекс людського розвитку (ІЛР). ІЛР – сумарний показник для оцінки досягнень в основних сферах людського розвитку: довге та здорове життя, доступ до знань, гідний рівень життя. Концептуальні положення ІЛР (раніше – індекс розвитку людського потенціалу) запроваджені пакистанським економістом Махмубом Уль-Хаком. З 1990 р. індекс є складовою Звіту про людський розвиток ПРООН. У першому Звіті про людський розвиток 1990 р. стверджувалося, що «люди – це справжнє багатство нації» [3]. Це, безумовно, так. Людина, задоволення її потреб є рушійною силою і водночас метою економічної діяльності. Але виклики останніх років з коротко- і довгостроковими наслідками змінили тренд ІЛР, який зберігався для світу загалом, незважаючи на зниження, що спостерігалось в окремих країнах. Це відбулося вперше із початку запровадження цього індексу і, безумовно, потребує подальшого аналізу і пояснень.

Аналіз людського розвитку є предметом досліджень зарубіжних учених нобелівських лауреатів А. Сена, Д. Аджемоглу, С. Джонсона, Дж. Робінсона, Є. Дуфло, А. Банерджі. Дослідження великої кількості експертів становлять основу складання щорічної Доповіді про людський розвиток [9].

У вітчизняній економічній науці внесок у дослідження людського розвитку здійснили і здійснюють Е. Лібанова, науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [13].

© Шибаета Наталя Володимирівна, Бабан Тетяна Олександрівна, 2024

М. Нагірняк та У. Швед узагальнили і систематизували теоретичні підходи до визначення й оцінки людського розвитку, окреслили основні проблеми людського розвитку в Україні [15].

О. Ляшенко і О. Ковальчук запропонували економетричну модель світового людського розвитку [14]. Впливу поточних умов на людський розвиток присвячена праця В. Костюка [12].

Ми спробуємо, ґрунтуючись на доробках сучасних науковців, експертів, проаналізувати причини поточної траєкторії людського розвитку та визначити її потенційні тренди.

Формулювання цілей статті

Мета статті - дослідити феномен гістерезису як нової особливості, що визначає динаміку індексу людського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Гістерезис (з грецької hysteresis – запізнення, відставання) – феномен, суть якого полягає в тому, що тимчасова зміна одного фактору викликає тривалу зміну іншого. За гістерезису ефект зберігається навіть після зникнення першопричини. У науковий обіг термін запровадив фізик Дж. А. Евінг у 1881 р. У макроекономіці цей термін зустрічаємо у працях Г. Манківа.

Останніми роками вивчається траєкторна залежність динаміки ВВП від історії його потрясінь (гістерезису) [11].

На відміну від припущення про те, що ситуація повертається до стану, який мав місце до економічного спаду, гістерезис спричиняє довгострокові, потенційно незворотні наслідки. Частково це пояснюється тим, що економічні спади впливають на пропозицію факторів виробництва у довгостроковому періоді, тобто економічний потенціал.

Коливання основних макроекономічних показників, таких як рівень зайнятості, інвестицій, факторна продуктивність, і раніше мали прямі й опосередковані наслідки для людського розвитку. Однак ці наслідки не призводили до зміни загального тренду ІЛР, який зберігався, незважаючи на зниження, що спостерігалось у деяких країнах в певний час. Вперше за історію спостережень глобальний тренд ІЛР знизився і розвивається паралельно, але нижче тренду до 2019 р. (рис. 1).

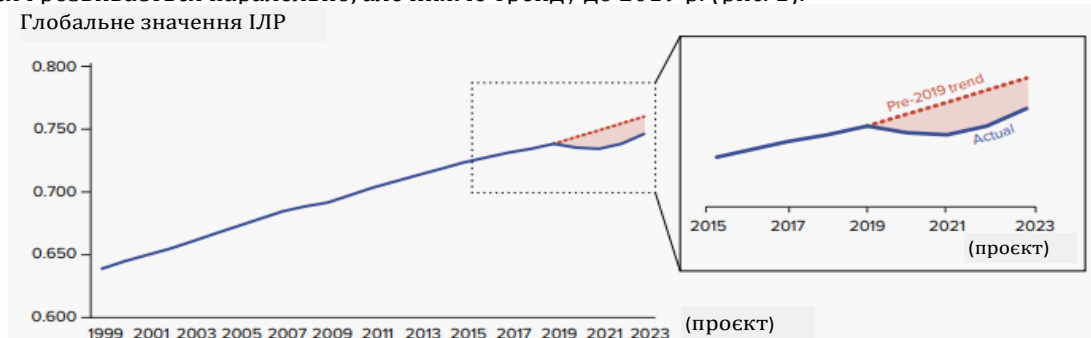

Рис. 1. Постійна зміна траєкторії індексу людського розвитку. Джерело [9].

Екстраполяція динаміки тренду ІЛР у 1999–2019 рр. на майбутні періоди свідчила, що глобальне значення ІЛР мало наблизитися до 0,800, тобто дуже високого рівня людського розвитку у 2030 р. (у цьому ж році мають бути досягнуті цілі сталого розвитку). Прогрес у досягненні ЦСР значно уповільнився, а якщо глобальне значення ІЛР буде нижчим за тренд, що мав місце до 2019 р., втрати будуть незворотними, що і відображає наявність гістерезису.

Феномен гістерезису щодо людського розвитку утворюють пандемія COVID-19, активізація воєнних конфліктів, зміни клімату. Про потенційний гістерезис як нову особливість динаміки індексу людського розвитку вперше згадується у Доповіді про людський розвиток 2023–2024.

Зупинимось на аналізі складових, які утворюють гістерезис у людському розвитку. Пандемія COVID-19 призвела до втрати 15 млн життів, скорочення очікуваної тривалості життя при народженні в більшості країн, перервала доступ до освіти, викликала економічний спад у світовій економіці. Крім прямих наслідків пандемії COVID-19, мав місце непрямий вплив на здоров'я людей: погіршення психічного здоров'я внаслідок ізоляції та домашнього насильства. Учні страждали від підвищеної тривожності, страху через соціальну ізоляцію, порушення розпорядку дня через закриття шкіл. Особливо постраждали діти з психічними розладами, такими як депресія, а також діти з особливими потребами. Існують побоювання, що сплеск психічних розладів може виявитися довготривалим [4].

Пандемія обмежила можливості отримувати освіту, особливо молоді у віці до 25 років (вікова група, яка буде утворювати до 90% працездатних у 2050 р.). Протягом 2018–2022 рр. погіршилися результати тестів Programme for International Student Assessment (Програма для міжнародного оцінювання студентів): середні бали в країнах ОЕСР впали на 15 в.п. з математики та на 10 в.п. з читання. За результатами національних оцінок США, учням 8-х класів може знадобитися 28 років, щоб повернутися до допандемічного рівня знань з математики, а учням 4-х класів – 22 роки, щоб повернутися до допандемічного рівня знань з читання [2].

Пандемія COVID-19 викликала економічний спад, в результаті якого світовий ВВП скоротився утричі у порівнянні з періодом Великої рецесії (світова фінансово-економічна криза 2007–2008 рр.). Пандемія COVID-19 вплинула на зниження рівня доходів. Вперше за останні двадцять років тенденція до

зниження рівня бідності зупинилася в усіх країнах (незалежно від рівня доходу). У 2020 р. за межею крайньої бідності перебували на 90 млн людей більше, ніж прогнозувалося до пандемії COVID-19 [6].

Спроби країн, що розвиваються, посилити соціальний захист людей для боротьби з пандемією призвели до збільшення державного боргу (який вже мав тенденцію до зростання і у попередні роки) і посилення боргового навантаження на економіку. Як результат, понад 3 млрд людей живуть у країнах, які витрачають більше на виплату відсотків за держборгом, ніж на фінансування заходів соціальної політики [1].

Ескалація військових конфліктів у різних частинах світу несе загрози глобальному світу та стабільності. Масштабні військові конфлікти загострюються вперше після закінчення холодної війни. У 2022 році, ще до ескалації конфліктів у регіонах Близького Сходу та Африки, 1,2 млрд осіб (15% населення світу) постраждали від конфліктів. У 2022 р. було зафіксовано найбільшу кількість смертей, пов'язаних з бойовими діями, за останні кілька поколінь [8].

Кількість вимушено переміщених осіб у результаті військових дій перевищила 100 млн і досягла найвищого рівня з часів Другої Світової війни. Очікується, що у 2024 р. кількість людей, які потребують гуманітарної допомоги, досягне 300 млн [7].

Зміни глобальної стабільності та безпеки мають негативні наслідки як у часовому, так і просторовому вимірах. Військові конфлікти змінюють уявлення людей про війну, роблячи її більш прийнятною і підвищуючи ймовірність виникнення (продовження) насильства в інших частинах світу.

Третя складова гістерезису – кліматичні зміни, які мають різноманітний але негативний вплив на людський розвиток. Посуха на тлі військових конфліктів збільшує ризики відсутності продовольчої безпеки та спалахів епідемій. 2023 рік став найспекотнішим за історію спостережень з 1880 р. Прогнози платформи ПРООН, які використовують інформацію Human Climate Horizons («Кліматичні горизонти людства»), говорять, якщо людство продовжить інтенсивне планетарне навантаження, зміна клімату матиме руйнівні і вкрай нерівномірні наслідки для людського розвитку. Очікується, що за помірного пом'якшення наслідків підвищення температури з цього моменту до кінця XXI століття, помруть майже 40 млн осіб. У сценарії з дуже високим рівнем викидів кількість загиблих може перевищити 190 млн [10].

Наслідки зміни клімату мають нерівномірний розподіл. Зміна клімату може призвести до різкого збільшення нерівності в людському розвитку: очікується, що відбудеться зростання рівня смертності в регіонах Південної Азії та Африки на південь від Сахари [5].

Наслідки зміни клімату мають багатовимірний характер. Глобальний середній рівень моря вже піднявся на 23 см з кінця XIX століття. Навіть за помірного рівня викидів очікується, що рівень моря продовжить підвищуватися і досягне позначки 40,7 см до кінця XXI ст. Підвищення рівня моря має більший ризик постійного затоплення земель та екстремальних повеней. Прибережні зони є одними з густонаселених районів світу, вони постраждають найбільше. Кількість населення, що живе на територіях, що затоплюються в середньому один раз на 20 років, до кінця XXI століття може потроїтися.

Аналіз складових, які утворюють феномен гістерезису людського розвитку, підводить до питання про причини цього феномену і можливості зміни тренду, що спостерігається. Експерти ПРООН вбачають причини гістерезису у невдалому управлінні: неадекватній реакції на пандемію COVID-19, допущення військових конфліктів, наслідки яких виходять за кордони країн, охоплених війнами, недостатніх зусиль за дла пом'якшення наслідків кліматичних змін.

Хоча і висувається думка, що економічні фактори від деяких видів потрясінь неможливо повністю компенсувати, що траєкторії посилення зростання або скорочення бідності постійно зміщуються у бік зниження кризи після кризи [11], але більшість фахівців не втрачають оптимізму. Замість того, щоб посилювати або зменшувати глобалізацію, її можна і потрібно проводити по-іншому, не руйнуючи планету, не викликаючи ризиків життя. Глобальна взаємозалежність країн зберігається, поглиблюється і розвивається. Щоб краще керувати нею, необхідно змінити світогляд, політику та інститути. Як інструмент виходу із ситуації, що склалася, у Доповіді про людський розвиток 2023–2024 згадується глобальне суспільне благо – будь-який об'єкт, будь-яка дія чи бездіяльність, користь, від якої може отримати будь-яка людина у світі у випадку, коли таке благо надається. Прикладом такого блага може бути пом'якшення наслідків кліматичних змін, так звані цифрові суспільні блага, пов'язані з цифровою революцією. Продукування глобальних суспільних благ здатне змінити тренд ІЛР у довгостроковому періоді.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Грунтуючись на доробках сучасних науковців, експертів, ми проаналізували причини поточної траєкторії людського розвитку та визначили, що вперше за історію спостережень глобальний тренд ІЛР знизився і розвивається паралельно, але нижче тренду до 2019 р. Поділяючи гіпотезу про існування феномену гістерезису як нової особливості, що визначає динаміку індексу людського розвитку, ми проаналізували прямі й опосередковані наслідки складових, що утворюють гістерезис. Пандемія COVID-19 призвела до втрати 15 млн життів людей, скорочення очікуваної тривалості життя, перервала доступ до освіти, викликала економічний спад у світовій економіці. Ескалація військових конфліктів призвела до загибелі людей і збільшення кількості вимушено переміщених осіб. Кліматичні зміни збільшили ризики відсутності продовольчої безпеки та спалахів епідемій, зростання кількості жертв природних катаклізмів.

Проаналізовані чинники негативно впливають на всі сфери людського розвитку: довге та здорове життя, доступ до знань, гідний рівень життя. Аналіз складових, які утворюють феномен гістерезису як фактор впливу на людський розвиток, підводить до питання про причини цього феномену і можливості зміни тренду, що спостерігається. Експерти ПРООН вбачають, що гістерезис – результат помилкового

керування: неадекватної реакції на пандемію COVID-19, не попередження військових конфліктів, недостатній прогрес у пом'якшенні наслідків кліматичних змін. Для зміни існуючого тренду ІЛР необхідно змінити світогляд, політику, інститути та продукувати глобальні суспільні блага.

Література

1. Cristina Arellano & Yan Bai & Gabriel Mihalache, 2020. Deadly Debt Crises: COVID-19 in Emerging Markets. Staff Report 603, Federal Reserve Bank of Minneapolis. URL: <https://ideas.repec.org/p/fip/fedmsr/88044.html>.
2. Dorn, E., Hancock, B., Sarakatsannis, J., & Viruleg, E. (2021). COVID-19 and education: The lingering effects of unfinished learning. *McKinsey & Company*, 27. URL: <https://www.echs-nm.com/wp-content/uploads/2021/10/covid-19-and-education-the-lingering-effects-of-unfinished-learning-v3.pdf>.
3. Human Development Report 1990. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>.
4. Joyce Lee Mental health effects of school closures during COVID-19. *Lancet Child Adolesc Health*. 2020 Jun;4(6):421. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7).
5. Mark T. Richardson. Prospects for Detecting Accelerated Global Warming. *Geophysical Research Letters*. 2022. Volume 49, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1029/2021GL095782>.
6. Nishant Yonzan, Daniel Gerszon, Mahler Christoph Lakner. Poverty is back to pre-COVID levels globally, but not for low-income countries. October 03, 2023. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/poverty-back-pre-covid-levels-globally-not-low-income-countries#:~:text=The%20economic%20setbacks%20of%20t102>.
7. OCHA Annual Report 2023. URL: <https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-annual-report-2023>
8. Siri Aas Rustad. Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2023. URL: <https://reliefweb.int/report/world/conflict-trends-global-overview-1946-2023>.
9. The 2023/2024 Human Development Report. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>.
10. UNDP Annual Report 2022. April 20, 2023. URL: <https://www.undp.org/publications/undp-annual-report-2022>
11. Valerie Cerra, Antonio Fatás, and Sweta C. Saxena. Hysteresis and Business Cycles. *Journal of Economic Literature*. 2023. 61 (1): 181–225. DOI: <https://doi.org/10.1257/jel.20211584>.
12. Костюк В. Людський розвиток як мета і засіб подальшого руху в умовах невизначеності. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-21>.
13. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 356 с.
14. Ляшенко О.М., Ковальчук О.Я. Прогнозна модель світового розвитку: економетричний підхід. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 2. С. 73-85.
15. Нагірняк М.І., Швед У.І. Індекс людського розвитку. *Магістеріум. Економічні студії*. 2014. Вип. 56. С. 77-81.

References

1. Arellano, C., Bai, Y., & Mihalache, G. (2020). Deadly debt crises: COVID-19 in emerging markets. *Staff Report 603*, Federal Reserve Bank of Minneapolis. <https://ideas.repec.org/p/fip/fedmsr/88044.html>.
2. Dorn, E., Hancock, B., Sarakatsannis, J., & Viruleg, E. (2021). COVID-19 and education: The lingering effects of unfinished learning. *McKinsey & Company*, 27. <https://www.echs-nm.com/wp-content/uploads/2021/10/covid-19-and-education-the-lingering-effects-of-unfinished-learning-v3.pdf>.
3. Human Development Report. (1990). *Human Development Report 1990*. United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>.
4. Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *Lancet Child & Adolescent Health*, 4(6), 421. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7).
5. Richardson, M. T. (2022). Prospects for detecting accelerated global warming. *Geophysical Research Letters*, 49(2). <https://doi.org/10.1029/2021GL095782>.
6. Yonzan, N., Gerszon, D., & Lakner, M. C. (2023, October 3). Poverty is back to pre-COVID levels globally, but not for low-income countries. *World Bank Blogs*. <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/poverty-back-pre-covid-levels-globally-not-low-income-countries#:~:text=The%20economic%20setbacks%20of%20t102>
7. OCHA. (2023). *OCHA Annual Report 2023*. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. <https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-annual-report-2023>.
8. Rustad, S. A. (2023). Conflict trends: A global overview, 1946–2023. *ReliefWeb*. <https://reliefweb.int/report/world/conflict-trends-global-overview-1946-2023>.
9. United Nations Development Programme. (2023). *The 2023/2024 Human Development Report*. United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>
10. United Nations Development Programme. (2023, April 20). *UNDP Annual Report 2022*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/publications/undp-annual-report-2022>.
11. Cerra, V., Fatás, A., & Saxena, S. C. (2023). Hysteresis and business cycles. *Journal of Economic Literature*, 61(1), 181–225. <https://doi.org/10.1257/jel.20211584>.
12. Kostiuk, V. (2023). Lyudskiy rozvytok yak meta i zasib podalshoho rukhu v umovakh nevyznachenosti. [Human development as a goal and means of further movement under uncertainty]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-21>.
13. Liabanova, E. M. (Ed.). (2015). *Lyudskiy rozvytok v Ukraini. Modernizatsiya sotsial'noi polityky: rehional'nyi aspekt* [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: A regional aspect]. Instytut demohrafiiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhyi NAN Ukrainy.
14. Lyashenko, O. M., & Kovalchuk, O. Y. (2016). «Forecast model of global human development: An econometric approach». *Ukrains'kyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 1(2), 73-85.
15. Nahirnyak, M. I., & Shved, U. I. (2014). Indeks lyudskoho rozvytku [Human development index]. *Mahisterium. Ekonomichni studii*, 56, 77-81.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2024 р.

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024 рік. Том 9. № 4.